

Не назову її імення...
Чи не однак вам — те, чи — це?
Приходить ранками до мене
Людина з радісним лицем.
Приходить... і запахне сонцем,
залізом, днями на весні.
І ранок юним комсомольцем
усміхається до всіх...
В обіймах променів розквітлих
постава лагідна його;
В овалі ніжному обличчя
очей незайманий огонь.
Шукаю згаслих і засохлих
дубовим листям в томах літ.
— Не пізнаю. Я чую кроки —
великі, менші і малі.
Я чую, як шумлять століття!
Майдан. Народ. Їх шість чи сім.
Й примари шибениць, де звітно
поклони роздано усім.
І років біг — глибоких, сивих,
Далеких років в темі ночей
І блиск холодний гільйотини
Над мертвим подивом очей.
Не пізнаю. Вони згоріли.
І мертвого — не воскресить.
Погаслі очі не зогріють
прийдешнього краси.
Приходить ранками до мене.
Уста ще замкнені. Мовчать.
Він схожий мо' чолом — на Леніна,
і профілем — на Ілліча.
Крізь щогли димарів, будівлі,

Стрункі сплетіння риштовань,
бетон і сонячне проміння —
Людина йде нова!
Залізний час кладе цеглини
Творимих літ, десятиліть.
— ... Крізь кров і дим іде людина
Оновленої

землі.

Не назову її імення...
Чи не однак вам — те, чи — це?..
Приходить ранками до мене
Людина з радісним лицем!

ХАРКІВ, 26/IX 28 р.

ІВАН ЛЕ

ОТЕЦЬ ВЕРГУН

I

Отець Вергун, то не справжній споконвічний піп. Ні цапиної борідки, ні ріденьких засмоктаних косичок, ані блискучих, як у крота оченят. Навіть живота і складаної шиї немає в цього попа. Це скоріше бездоганий петлюрівський офіцер, ніж піп.

А в тім революція зробила його попом зі справжнього офіцера полку батька Балбачана. Відчув, що завдання Балбачанівського старшини в свій час по суті своїй дорівнювалися сучасним попівським. Сім років беззмінно бряжчав острогами. Бувши колись офіцером славетного Ширванського полку, дістав відповідну до свого капітанського стану й нагороду: за замордованих чотирьох німецьких салдатів — георгія з бантом...

І раптом опинився в тих же німців без офіцерської посади.

Нудота. Потягаючись без потреби почував, що таки повикорчовує собі кістки непомірним напруженням. За всі свої понад сорок літ життя він так не вимучив

52 свого тіла муштрами чи переїздами на фронтах, як от тепер потяганням від невимовної нудоти.

Звичайно, що капітан Вергун, приїхавши до Німеччини, не склав рук і потягатися почав не зразу. Балбанівський полк хоч і розвіявся по подільських степах, але ж можна було триматися при „почоті“ його вельможности пана голови директорії. І деякий час тримався.

Та блискуча зовнішність, ба найсвідоміше уявлення свого геройського стану не обіцяли бодай насущного куска хліба на „днесь“. Практичним німцям уже приїлася новизна „Українських козачих військ“, і вони перестали одвідувати естрадні виступи цього війська. Милостиві ж англійці не скупилися платити тільки за реальну послугу. Це ж показне й на причуд „дуге срібло“ не вабило тих не в міру ввічливих і надто рвучких до „вирівнювання та консолідації“ сухих і холодних потвор.

А відтак — нудота й перспектива голодування.

Постригся на попа-місіонера.

Нова українська організація, діставши від англійців дотацію, поспішно готувала кадри попів. Німеччина має десятки тисяч українського робітництва, розкиданого по всіх закутках. Робітництво забуває бодай згадати про гетьманів, сині штани, червоний пояс та про гопак. На правах емігрантів з Галичини колишньої австрійської, на правах сучасних утікачів-українців з польського ярма „панствового“, з польської армії, ці робітники воліють стати справжніми українцями без австрійського чи польського ярма і без міри цікавляться радянською Україною. Ходять навіть чутки, що в робітників з'явилися й книжки, друковані радянськими варстатами з виразним клеймом „ДВУ“.

Вивести оцю крамолу — це чи не відповідальніше за честь бути офіцером.

Може би і 1926-й рік таки минув у скрипливому потяганні та в латанні козацької уніформи старшини,

коли б не невдача з дочкою. Вона щось третій рік з успіхом танцювала в кафе „Рококо“ на Фрідрих — штрассе в Берліні. Власне, не танцювала, а роздягалася й о другій годині вночі виходила голісінька на естраду, під гучну джаз-бандівську музику. Молоде шістнадцятилітнє дівча вабило в кафе цінителів „художнього тіла“. Кафе торгувало, як на першому ярмаркові. Конкретні, як частини бездушнього механізму, німці не викохали в себе батьківщиного такого дотепного тіла. Та й потреби в цім особливій не мали. Цю прогайвину з великим успіхом заповнили російські, українські, грузинські тощо біло-емігранти. Здається, що, коли б революція не пригнала до Німеччини непотрібних у своїй країні графів, дворян та всяку блакитнокровну непотріб — не мали б німці ні артистів, ні співаків, ні музик, ні балерин, особливо ж не мали б принадного молодого, жіночого тіла.

І в „Рококо“ йшли плавом, з ранку до ночі висиджували. Навіть сам Вергун після першої години в ночі заходив на другий поверх, в залю „Рококо“, протискався в останній куток і не батьківськими очима слідкував, як з дня на день зростало тіло доччині...

Але невдача. Танюша його надто часто почала робити аборти. Як не натякав на недоцільність такого засобу — ніби не розуміла. І на шостім аборті за останній рік тяжко занедужала. На її заробітки жила родина широко на Пасауерштрассе, й коли довелося лікувати її саму, то коштів раптом не стало.

... Танюша вмерла.

Ця прикра невдача ще більше переконала капітана Вергуна постригтися на попа. Освітою ж він — полтавський семінарист. Тільки ліберальні думки, що голову його в той час на диво задурили, не зробили з нього ще й тоді служителя „пригніченому духові“.

Попом, місіонером прислужитися, аби б мати шматок хліба й більшовикам хоч так оддалік, а таки заважати!

54 Учора в тому ж „Рококо“, де танцюють тепер уже „липові“ емігрантки, з обвислим мертвим тілом,—отець Вергун здивався з Дорошенком та Смайльстоцьким (він робить своє чергове „турне“ по Європі). На перервах між голими жінками та джаз-бандом з приспівками захриплої повії друзі-господарі Вергунові повідомили, що в якомусь Дельменгорсті робітництво українське готується річницю Жовтня святкувати.

— У нас, у Німеччині? — здивувався не в міру.

— Хоть не зовсім „у нас“, але в Німеччині мають святкувати більшовицьке свято,—запевнив отця Вергуна професор Дорошенко. Смайльстоцький, нервуючись не помітив, як виплюнув цигарку Вергунові в недопите „рейнське червоне“. Недопалок зашкварчав ледве чутко й пірнув у густу рідину. Отець Вергун також схвилювано хотів запити гірку образу від невдячних дельменгорстців і, жуячи недопалка, міркував:

— Макарон, чи що до рейнського потрапив.

— Вам неодмінно треба їхати туди. Ви мусите їм протиставити...

— Макарона, не макарона... — вже в голос недомишлявся отець Вергун, ледве добираючи гіркий смак недопалка.

— Пробачте, то мій недопалок...

На естраді im rote Licht вигиналося обвисле, застаріле тіло „венеціянки“...

II

Вчора вирішено, сьогодні виконано.

Отець Вергун зарані бігав до друкарень, до хористів соборних, до книгарень. До Дельменгорсту треба приїхати й з книжками й об'яву-афішу викинути не аби-яку, що в неділю в день відбудеться „поширена служба божа з добірним концертом чоловічих та жіночих голосів“. Одержаних від Смайльстоцького коштів ледве вистачило за панотцевими розрахунками, а тут ще й матушці на кафе, де танцюють не жінки, потрібна була копійка...

Ледве впорався. Куди й нудота ділася. Почуваєш, що працюєш!..

Вільно й так радісно зідхнулося в поїзді.

— Не на добре... вирішив слідом за скриплючим позіханням. — Радіти треба після. А десь вертілося давнє: „сміється той, хто сміється останній“. І тільки тому, що не згадаєш, чий це вислів, Вергунові довелося своїми словами висловити ту думку.

— Зарано радіти почав, не на добре...

Поїзд, не вслухаючись в попівські думки — поспішався. Німецькі поїзда точні й незмінні, як жовтневе свято дельменгорстських робітників у неділю. На станціях не гавився, неначе випадково зупиняючись, зривався знов і по болотах, між драбинастим мереживом заводів, проносив заклопотаного попа на північ. Як то сподіваються на нього в Бремені, чи дістали телеграму, чи зустрінуть на вокзалі...

Збавив ходу поїзд. Пірнув неначе віз снопів у клуню, під покрівлю Бременського вокзалу.

Урочисто підходив поїзд до платформи. Отець Вергун побачив крізь вікно вагону знайомі обличчя, що вдивлялися в вікна, когось шукали. Радісно забилося серце, застукало кров'ю в скронях. Відчув якісь рідні почуття й жаль, що так не часто він відвідує це робітниче місто, забренів у розмяклім настрої.

Так, так. На пероні дійсно бременські й навіть дельменгорські робітники - українці. Хотілося гукнути крізь вікно якесь приємне вітання, але й так він звертає увагу пасажирів на себе.

„Що значить свій український народ! Люблять свого батюшку“ — міркував Вергун, товплячись до виходу й визираючи в вікна на задоволені, з якоюсь заклопотаною посмішкою обличчя.

Якийсь пасажир спереду вертівся зі своїми двома дрібненькими валізками й заважав панотцеві скорше дістатися дверей. Не подобався йому оцей американець у рижому широчезному польто та в японських

56 окулярах. Він ще з якимсь своїм приятелем, ніби змовившись, стають на перешкоді благим намірам отця Вергуна.

А робітництво напружено чекає. Очі розбігаються, шукають. Серце задоволеніше вистукує шовкову радість.

Робітники рушили назустріч.

Спинивсь по виході з вагону. Пакунки книжок, афіш та нот поклав на пероні й бездоганно стюженою хустинкою протер обличчя, особливо губи. З такої радісної зустрічі важко відмовити українській людині вшанувати старі звичаї, почоломкатися зі своїм батюшкою...

Рука з хусткою завмерла на губах.

Робітники заговорили до... тих двох американців...

Серце отця Вергуна спинилося, як перед карколомним стрибком. Дух притаївся, вслухаючись.

— Чи не помиляємось? — почув Вергун запитання дельменгорстського робітника, що, очевидно, стосувалося до американців. Зробив рух усім тілом і хтів крикнути:

— Помиляєтесь, голубчики!.. — але так і лишився з розкритим ротом.

— Ні, ні! — відповів вищий з американців справжньою українською мовою.

Хто ви? — лютувала зраджена уява.

А „їх“ охопили колом бременці й дельменгорстці. Чути радісні українські робітничі вітання, дужий регіт, а Вергунові робилося від цього млосно.

— А ми вже побоювалися, що ви не приїдете... — долетіло останнє до Вергуна з гурту, що вже занурювався по східцях на вокзал до виходу.

„Так не мене, їхнього духовного отця, прийшли вони стрічати на вокзал...“ — буравила важка, що литво чавунне, думка. „Тут якесь непорозуміння, помилка... помилка...“ — хотілося крикнути вслід останньому робітникові, в спину, що зникала в Ausgang'ові.

Поїзд рушив далі, й на пероні лишився спантеличений отець Вергун та його пакунки. Злість непомірна робила його обличчя з червоного синім, а думка спинилася на тому важкому литві :

„Хто вони?..“—й далі зрушити ніяк не може.

Ледве зрозумів носія, що звертався до нього трьома мовами водночас, чи не потрібна йому допомога знести до виходу пакунки.

Злобою помсти запалав тоді отець Вергун.

III

Телефоном попередив про свій приїзд вечірнім поїздом до Дельменгорсту. Загадково натякнув Жуковському в телефона, що приїхало якихось двоє—мабуть, більшовики, й радий був відчутти, як у того змінився навіть голос у рурці. Підбадьорений таким станом, Вергун запропонував бути готовим до всього. Це було сказано таким урочисто-неповторним голосом, з такою загадково-мученицькою інтонацією, що за результати такого попередження отець Вергун був гарантований.

Це трохи і його заспокоїло. Купив у кіоску єдину тут газету російською мовою (звичайно, дореволюційною мовою, коли не зважати на зміст цієї газетинки, модернізований за останніми настроями емігрантщини), що невідомо з якої причини прозвала себе „Руль“, і, діставши від носія поквитовання від каси збіжжя, виїшов на майдан.

Передня сторінка „Руля“, як завжди, впадала в око своїми крикливими заголовками :

„Паденіє Кремля“; „Крестьяне арестовали Сталина“; „Возставший Киев управляется градоначальником графом Ставраки-Прищепупенком“ то-що. Перебігаючи ці заголовки, отець Вергун мівся на лиці. Стиснуті від злости губи м'якшали й розпливалися в невиразну посмішку, а очі бігали деякий час по дражливих заголовках, неначе поспішали впитися їх принадною

58 зовнішністю, заколисати свої турботи п'яними уявами. І деякий час пан-отець, ніби вбираючи в своє єство ці „тверді знаки“ оцього першого українського графа „Ставраки-Прищепупенка“, намагався вірити „Рулю“, стояв на ганку Бременського вокзалу.

Дві години дня — мертва доба в промисловім Бремені. Десь прогув океанський пароплав у пристанях. Порожні трамвайні вагони один за другим просувалися повз дорідного й вишмигованого шущмана. Його блискуча чорна каска, як стрижень Вергунового світовідчуження, стреміла в одній точці, крутилася, мигаючи своїм глянцем, приворожувала як символ непорушності й культури...

Вклонився праворуч сірому будинкові музею й рушив пішки туди, де гуділи американські пароплави. В цю пору він знав, що не застане ще дома ні Братанюка, ні Стрільця. Вони повертаються з прядильні тільки о 3-ій годині.

Нудний одноманітністю кубиковий брук. Рівні трьох-чотирьохповерхові будинки щільно прилягли до бруку й робили Бремен якоюсь камінною оладкою. З-за рогу виринула сотня велосипедів з поліцейськими. Вони зосереджено прошелестіли спицями, а підодрані догори задні криси кашкетів робили вражіння, що й потилиця в них з очима.

„Маневри бременської поліції. Спроба подавити уявне повстання робітників...“ — згадав повідомлення „Fossische Zeitung“. І вслухаючись у шелест спиць, придивляючись, як зникають понад ставом під містком підобрані з потилиці криси кашкетів, Вергун твердіше ступав на брук.

— Ці придушать.

Минаючи стильний будинок „Бременського Народного Дому“, отець Вергун не міг не спинитись і не віддати данину поваги німецьким скульпторам.

— Соціал-демократичні скульптори, — сплигло на думку не знати з якої причини.

Фасад сірого, аж чорного, будинку, був оздоблений кількома модерними скульптурами „народних типів“. З якою „любов'ю“ та старанністю виконано ці незабутні постаті.

Ось противний образ жінки, її диспропорційні форми тіла та й сама архи-динамічна поза страшенно нагадувала малюнок мавпи, орангутанга в якомусь підручникові нижчих шкіл. На руках вона тримала такої ж дивовижної форми шматок тіла, що, очевидно, мусів вважатись її дитям. Розкуйовджені, нечесані патли доповнювали образа.

— Робітниця! — вирішив Вергун, аналізуючи другу скульптуру, вже очевидного робітника. Така ж диспропорція, яку могла тільки охопити фантазія художника, безобразнішого тіла й безподібний жест кигтятої руки: робітник, зціпивши зуби, чухав нестрижену і теж закудлачену голову й... живота...

— Чудово! — задоволено зітхнув пан-отець, перебігши рештки скульптур, що лише доповнювали деталі побуту уявного якогось „Народу“.

Народ цілком задовольниться з такого мистецького символізування його міці, його психологічного стану!..

Пішов далі. Ліворуч простяглися фабричні будинки для робітників. З напівпідвальних вікон та дверей клубками випирався дух кухні й вогкості. Приємно вражали око безліч дверей у цих касарень і перед дверима квіточки. А праворуч глуха фортеця — шпінрай*.

Шість ступеньок у низ і постукав у двері. Згадав, що Бранцева дружина безробітна, вирішив зайти розважити...

— О, мось-пан... — відсахнулася в дверях Лукера.

— Ви злякані цим, ластівко?

— Ні, прошу, мосць-пана, але... Заходьте.

Крізь зачинені двері бокових кімнат чути оживлений гамір.

* Прядильня.

— То пан Яків по роботі вже? — Лукера спалахнула.

— Ні, мосць-пане, він сьогодні не пішов до фабрики. Сьогодні багато не пішло. В нас гості...

Раптом затенькало в голові. В уяві, як живі, встали американці на Бременськiм вокзалі. Якась незнайома Вергунів молодиця несла в кімнату, де гомоніли — велику миску вареної картоплі й також смажених слизьких опеньків.

— Американці?

— Українські письменники, з більшовиків!

Розкривши до непотрібної величини очі, Вергун відступив від посмішкуватої жінки й, спіткнувшись на східцях, шкопиртаючи, опинився на вулиці.

— Гаразд! — тільки й промовив уже в зачинені двері. З боків манячили пожовклі квіточки попід стіною...

Хоч як здавалося б погрозливим становище, але отець Вергун на те й приїхав до Бремену, щоб з ним боротись. Здибавшись віч-на-віч зі своїми ворогами, він тільки більше запалився бажанням їх подолати.

Легко сказати! Другий рік він тут своя людина. Встиг добру частину з робітничого об'єднання „Поступ“ прибрати до своїх рук. Львівською літературою напивав їх до несхочу, а тут раптом „з більшовиків приїхали“...

На розі обернувся й, не зважаючи на робітництво, що саме сипнуло з праці, посварився кулаком у бік касарні:

„А ти, Бранцю, стережися в мене! Чи давно вийшов з Поступу й знов?... Письменників опеньками поштуєш?... Гляди но!... Бефрайунгштейн, так, мосць-пане Вергун, допоможіть, опенечки...“

Не помітив, як дійшов до кнайпи*, коло пристаней. У цій кнайпі він часто охоче випивав „гальбу“ пива, спостерігаючи оригінальних її одвідувачів. Тут верті-

* Пиварня.

лися завжди на підпитку пристанські вантажники, текстильні безробітні. Заскакували чотами червоні фронтовики, проковтали свої незмінні „гальби“, вішали на стіну якусь нову фотографію своєї демонстрації або до колекції за шклом новий фашистський чи шталгеймівський значок і завжди заклопотані зникали. Зате в кнайпі невивідними гостями були оригінальні цимермани*.

Завітавши й тепер, отець Вергун перше наткнувся на цих широкоштанних оригіналів у ковбоївських брилях. Вони горланили свою мандрівну пісню й по черзі випивали знаменитий чобіт-бокал.

Догідливий господар кнайпи повідомив панотця, що на сьогоднішній вечір залю кнайпи вже зайнято „поступівцями“...

Такі нудні дрібниці життя.

Якийсь білоемігрант задринькав на піяніно. Вишнжена безробіттям та проституцією дівчина взялася щиро лупцювати ногами й руками цілу систему бубонів. Господарка поважніше пропонувала гостям гальбу, а цимермани йшли меланхолійно в танок, як відбуваючи гіркий обов'язок, данину заприлій, дикій традиції...

Зустрівшись поглядами з портретом Лібкнехта, що тихо-мирно вживався з портретом якогось соціал-демократичного мера, отець Вергун, не гаючись, вийшов.

— От країна!

За рогом його спинила господиня кнайпи.

— Ви, пане, хронічно забуваєте заплатити!.. Пробачте, але це ви третій раз, — до гідоти ввічливо звернулася господиня до Вергуна.

А на розі в цей час зчепилися битись якісь двоє п'яних.

Збігалися цікаві, гелготіли в гурті...

* Сезонні будівельні робітники. За традиціями — мандрують з міста в місто протягом двох-трьох років, щоб дістати „закінчену освіту“ цимермана.

Вергун мовчки мусів заплатити за всі рази, не маючи змоги навіть поторгуватись.

Смачно сплюнув, ледве не потрапивши в мисочку інтелігентному жебракові, що стояла поруч з його обголеним скаліченим обрубком ноги...

IV

Повагом у сірих, мрячковик днях надходила в Дельменгорсті неділя 11-го листопада. Що-ранку осідала опадом роса й робилося сиро, холодно. Або замерзне й инієм рослини й дроти, будівлі зацяцькує. На Біркенштрассе робітники з „Вольки“* жужелицею брукували шлях, а по пішоходах робітниці поспішали на своїх колах (велосипеди) з кошиками на базар або до фабричної хлібопекарні за хлібом.

Отець Вергун, спровадивши на високім насипу поспішного поїзду на Бремен, завернув вузьким провулочком поза хлібопекарнею. Теж недавнечко встелена жужелицею вуличка шамкотіла під ногами й скрипливо шарудила нерви.

Спереду стояв трьохповерховий будинок, неначе стародавня тюрма, з маленькими віконцями, густо втиканими трьома разками на жовтім фоні цегли. Будинок ніби плакав у мрячці.

— Скит! — у голос подумав отець Вергун.

Яких прикростей треба зазнати в своєму житті людині, якого треба збігу політичних і побутових обставин, щоб потрапити молодій дівчині в цей будинок.

Вони потрапили. Їх сотнями налічують у цім дівочім „скиті“. Лиха година їх загнала з Польщі, з Галичини, з Чехів, Болгарів шукати соціального порятунку тут у Дельменгорсті. Вони йшли, просилися й потрапляли...

... До дівочього будинку в дворищі „фабрики“...

А поруч будинок „фабричних бугаїв“. Чи то іронія життєва, чи справжній факт таке їм прізвище приклав. А звуть їх так робітники — старе й мале. Дбаючи за

* Волькою укр. робітництво зве вовняно-прядильню.

чистоту моральну, фабрика збудувала своїм нежонатим службовцям гарного флігеля над шляхом. Садок розкішний прикинула сюди ж, а за садком... будинок дівчат-емігранток...

Що коїться в цім флігелі „бугаїв“, про те ніхто не знає. Отець Вергун так навіть знає, що цей будинок то зразок моральности. Жодної дитини не вродив бодай один із „бугаїв“. А от дівчата... О, ці паскудні хлопки! Чи не змогли б вони краще загинути з голоду, аніж віддаватися майстрам за те лиш, аби мізерну працю їм давали.

— „Це, звичайно“, їхня справа особиста, але вони своїми брутальними вчинками бруднять жартовливу протічку під будинком“, — міркував отець Вергун, прислухаючись, як булькотів протічок за містком.

Обачні фабриканти грати залізні поставили за двором і плід дівчачий недоношений від бугаїв що-ранку виловляли на тих ґратах, старанно і бездоганно.

Гігієна?

Озирнувся на будинок „бугаїв“ і посміхнувся:

— Бугаї... А добрі хлопці, веселі... — збігло на думку не давне й таке щипуче:

... Його покликано через фабричного служку канцелярського на вечір. У запрошенні значилося, що вечір має відбутися на честь ветерана парубка, що 30 років прожив без жінки після першого невдалого одруження. Таку цілком пристойну вечірку та не одвідати йому, отцеві Вергунові, що має деякі права на духовне життя православних. Аджеж ювілянт православний.

Вечір був не багатолюдний. Заля „бугаївського“ флігелю вміщала не багацько більше за півсотні. Але за життєрадісність вечора гріх казати...

Що пили ці „бугаї“ до Вергунового приходу, він не знає, але були вже на підпитку. Йому запропонували обрати питво по смаку, і він зупинив око на гамбурзьких краплях.

Чудові краплі!

Одну дві... чарчини вихилиш межі ділом і наче тобі перелицюється кров. Відчуєш і радість життя і безкінечність животіння.

За традиціями, о другій годині вночі треба б або розходитись, або... або...

— Шановні друзі! Чи не піти б до дівоцького корпусу та... той, — звернувся ювілянт.

— Слава... Наш нелюб жіночий... Ха-ха-ха...

Гайда в жіночий корпус... — залементіли, що аж електрика заморгала в залі.

Отець Вергун не пам'ятає гаразд, чи він сам тоді в оцім будинкові взяв Оксанку, чи то вона вчепилася за нього. Пам'ятає, що коли привів її до освітленої залі „бугаїв“ — то вона плакала...

Може спросоння...

Гамбурзькими краплями, шампанським та рейнським прополіскували дівчатам ті сльози, а о четвертій вони вже реготали на всю залю. Їм було приємно відчутти, як „бугаївські“ руки здирали з них нікчемну облуду — плахиття — й слинили їхнє дівоцьке тіло...

Отець Вергун здригнувся...

Не від гидоти, ні.

Йому здалося, що хтось підслухає його солодкі мрії... Мрячковий ранок холодом прокрався в душу й десь недосяжною цяточкою поворушив завмерлі людські почуття.

Та то на мить. Бо вечір той у „бугаїв“ закінчився лиш ранком, коли гудки фабричні прорізали ранішній сум.

Господиня гуртожитку привітала панотця оддалік і, набожно забравши благословіння, ввела на перший поверх до покоїв. Робітниці заметушилися й зникло-віло вшухли. Отець Вергун поглянув на господиню. Господиня відповіла тим же панотцеві.

— Же би ви сі заспокоїли, не!.. — гуркнула господиня на стурбованих робітниць. І раптом побачила в руці одної галичанки якогось рожевенького папірця, що та ховала його за спину.

— Чого бо варто сі валентрувати*, Ганно, з отим непотребним клаптом. Ти чужа є, ауслендерка**, а скрізь тебе настачить!.. — і, протягаючи владно руку, запропонувала:

— То що? Листівка з „Поступу“, не?..

Робітниця, озираючись на товаришок - українок, простягла, вагаючись, папірця.

То була програма святкування дня одинадцятиріччя Жовтня в товаристві „Поступ“.

— То цю вечірку замельдовано*** в поліції... Нам дозволено!..

— Вам? — здивувався піп. — Робітникам німецької прядільні дозволено?..

— Нам? — перепитала друга.

— Еге...

— Українському робітничому товариству в Дельменгорсті, що сі прозиває „Поступ“!.. — завчено й урочисто відповіла та друга. Отець Вергун ніби впізнав її з тої вечірки й здивувався: було ж бо відомо, що тих „розпутних дівок за невихід в той день на працю“ звільнено з фабрики й відібрано в них „Personalausweis“****.

— Тебе прощено вже іден раз, то раджу сі шанувати, — ніби відповіла на панотцeve запитання господиня.

Робітниці заярилися, але вмовкли.

Отець Вергун роздивлявся на програмку. Це рожевенький аркушик з гербом СРСР у лівім куточку, літографований на шклографі. На невдало змальованому прапорі виразно кидалося в вічі:

„Пролетарі всіх країн, єднайтеся!“ — а далі прочитав:

„ХІ років С.Р.С.Р.“

„Свято Жовтневої революції є свято перемоги робітничої класи над капіталом!“

— Ого! — не втримався піп-петлюровець, читаючи далі першу й другу частини майбутньої вечірки.

* Пильнувати.

** Чужинка. *** Зареєстровано.

**** Документ на право перебування емігранта в Німеччині.

66 Почував, що не встоїть і рухався, аби, рухатись. Він зайшов сюди, щоб перевірити, оскільки тримаються ще релігії оці „заблудші вівці“, а ладен був уже разом випорснути й гнати до поліції, до панів Смайльстоцького, Коновальця, Дорошенка чи принаймні хоч до доктора Кузелі*...

Йому забракло повітря.

Перекинувся двома - трьома зайвими фразами й пішов. Цей невеличкий клаптик паперу нагадав йому, що він ще нічого не зробив для того, щоб свято не відбулося.

V

Довго й невтомно ходив мокрими поквашеними до-ріжками круг „графту“, цього штучного ставу, по осінньому сумному й безлюдному. Пам'ятає, влітку „Поступ“ двадцятиліття своє справляв у Дельменгорсті, він також никав по закутках цього графівства. Але тоді не так самотньо було. В „Sonnenbad“ купалася молодь, десь музика в кущах шпарила джаз-банд, а поруч з ним ходив балакучий пан Жуківський.

І, раптом згадавши цю людину, отець Вергун пішов геть з парку. Треба було вживати якихось рішучих заходів. Його, попівських плакатів він ніде не знайшов серед українського робітництва, вони більше в німців опинилися й ішли на господарські потреби. А от „Поступівська“ про Жовтнєве свято — її він уже знайшов там, де й зовсім знайти не сподівався...

Пан Жуківський, колишній з примхи комуніст, працював на тій же „Вольці“, що й багато українського робітництва працювало. Партійного квитка, що-правда, він не здав ще й досі й инколи, пишаючись, показував його навіть панотцеві Вергунові, але до партії в Дельменгорсті йому було вже значно далі, ніж кущу до зайця. Років зо два як вигнано його звідти за провокаційну роботу серед робітництва „вольки“,

* Д-р Кузелі стоїть на чолі УНДО'вського „робітничого“ комітету що намагається конкурувати з т-вом „Воля“.

й він з великою радістю прислужується „українській старшині“, що зав'язали з ним дружні стосунки. Він поважає українську газету й любить пишатись своїми дописами, що инколи вміщалися обачним Львівським панством у свою пресу.

Приїзд отця Вергуна і довіра йому в такій важливій справі, як компрометація Жовтневого свята, захопили пана Жуківського, як нові, несподівані цяцьки дитину.

— Его мосць-пан такі засмучені. Чи спалося зле, а чи щось не гаразде сі скоїло, не!.. — Привітно, запобігливо звернувся ще на порозі.

— Ось нате! — Подав Вергун замість привітання програму Жовтневого вечора.

— Дякую щиро, мось-пана. Я вже маю!..

Здалося, що піп упаде в нестяму.

Жуківський турботно посадовив отця Вергуна на канапу й, догоджаючи посмішкою, запевнив своєю добірною говіркою:

— Будьте сі певні, вашмостьпане! Же би я не був сі Жуківським... Ось маєте... Ще тільки діставши ваше телефонове повідомлення, я післав експресом... А не допоможе... Знайдемо инший хід... Будьте певні!..

Отець Вергун байдуже взяв до своїх рук два якіхось аркушики густо списаних знайомим йому почерком Жуківського.

— Це лиш відбитки. Я собі лишив для пам'яті... Оригінали послані на адреси... — пояснив, потираючи руки, пан Жуківський.

У пан-отця настав якраз такий настрій, щоб почитати хоч щось, і він без перерви прочитав:

„До Українського Комітету в Берліні.

Високоповажна Українська Старшино.

Від Імени українських земляків засилаю Вам щиро подяку за Ваш лист, що це одержано. Опісля Вашого листа, я з декотрими українськими земляками... думав скликати надзвичайне зібрання й пояснити дещо, але що вороги комуністи мають тут свою організацію, котру фальшиво назвали „Поступ“. Коли ця організація комуністична вам перешкодила, всі комуні ти ведуть тайну пропаганду і забороняють

нам усіх наших і католицьких релігій та церкви. Взагалі ведуть комуністичну пропаганду проти Української старшини й всіх панств: німецького, українського й польського і т. ин. Правительства всього світу. Коли ся організація комуністів „Поступ“ побачила, що загал українських земляків не дає себе збаламутити, то хопились терору, нападаючи на парафіян. Напались були на мене, М. Жуківського, В. Іжевського, Гр. Слободзяна, А. Малицького і його дружину. Сей спосіб агітацький запродавців ще більше відвернув українських земляків від них.

Дуже прохаємо вас, Українська Старшино, у Берліні допомогти нам через німецьке правительство, відділ Ольденбург і Дельмонгорст і Бремен припинити комуністичну пропаганду в сих двох українських товариствах „Поступ“ Дельменгорст і Бремен.

Кожного зібрання сих двох Українських товариств „Поступ“ переводиться тайна комуністична пропаганда проти релігійних католицьких церков Українського, німецького та иншого панства других держав. Все ж таки ми надіємось, що справжні Українські старшини зрозуміють, що ми боремося за справжні релігійні і католицькі церкви та національну справу і якось допоможуть припинити комуністичну пропаганду тов. „Поступ“ тут у Дельменгорсті та в Бремені.

Заразом подаю вам активних комуністів, проводарів сих товариств...

— Одначе ви про католицьку церкву дбаєте, а про православну... — відірвався отець Вергун від довгого списка ненависних йому прізвищ.

— Бачте, мосць-пане, православна церква й на більшовиках є, Німців не розжалобиш православною... Будьте певні, я все передбачив...

Отец Вергун, ніби погодившись, дочитав:

— „...Противний „Поступ“ всі свої сили напруже, щоб тут заснувати українську дитячу школу при товаристві. Шукають учителя, котрий би мав українських робітничих дітей учити, які діти мають брати участь в революційнім рухові на випадок якогось заворушення тут в Німеччині чи иншій державі. Дельменгорське правительство і поліція не знає, що на зібраннях товариства „Поступ“ відбувається потайки — то раз, а друге не розуміють української мови.

По одержанню, прошу раптом арестовать обоє товариств і нас про це ласкаво повідомити.

Опріч того, уже прошу Української старшини в Берліні не видати моєї адреси, бо комуністи вже мене тут уб'ють, а я маю 5 дрібненьких діточок.

Зі глибокою до Вас пошаною.

М. Жуківський“

— Так, так, п'ятеро, кажете?.. — замислився урочисто пан-отець. І по павзі запитав, приховуючи вбійчу бай-дужність:

— Другого листа можна й не читати, це, гадаю, теж саме?

— То, прошу мосць - пана, до товариства прихильників спорту в Берліні.

— Зміст?

— Зміст? Та що зміст. Звісно про національну справу та...

— Католицьку церкву й про п'ятеро дрібненьких діточок... — Уже нервувалася Вергун.

— Прошу его мосць пробачити мені, але ж їх дійсно п'ятеро! Їх і вчити, й зодягати тра, а як...

— Ви ось що, пане Жуківський: поодиночки поговоріть де з ким з поступовців, щоб дітей на виступ не пустили. А з більшовиками, скажіть, ми зробимо таке, що й додому не потраплять...

VI

Ось і неділя. Отець Вергун ганяв від євангелицької церкви до Жуківського й від Жуківського до поліційного ревір'а. Привезені з Берліну хористи з Донського козачого хору антрепризи підприємця Ebner'a та хористки з фешенебельного російського ресторану „Медведь“ трохи нервувалися в церкві, надживаючи початок. Деякі з хористок студіювали „Царя і бога нашого хвалім“, вряди - годи позираючи в кешенькове люстерко, щоб не зіпсувати туалету.

В залі молящих стояла мадам Жуківська та весь час крутилися непосидящі її п'ятеро дрібних діточок.

А в кнайпі за „Волькою“, де була й нова дитяча школа, було ніколи. Художник - самоук домальовував на величезному картоні рештки декорацій, а вчитель, нервуючись, закінчував останню пробу „Буднів“.

День видався без туману й опадів.

Дітвора з гитарами чимчикувала до кнайпи. Голова товариства в любісеньку хвилину був у трьох प्रति-
лежних пунктах Дельменгорсту. То він зустрічає бре-
менців на вокзалі, то фотографа підговоряє, а в той
же час весь Дельменгорст його бачив (навіть й отець
Вергун), як він збирав костюми по знайомих, перуки
в перукарнях та всякий інший реквізит при нагоді.

Приїхали з Бремену, приїхали з Ольденбургської
провінції з Гемелінку. На мертвих вулицях Дельмен-
горсту ходять купочками люди в святковому одязі.
Перешіптуються, сміються. На грудях з'явилися якісь
підозрілі ознаки свята: не то зірка п'ятикутня горить
в червоному емалі, або ж кулак роте-фронтівський
погрозливо здіймається й запевняє...

Отець Вергун, теж бігаючи по місту, збираючи мо-
лящих, дивувався:

— Невже ж отак зараза ця пройняла робітників?
Ніхто не йде...

При нагоді й без такої нагадував про підписку, що
колись зібрав Жуківський у Бремені й Дельменгорсті.
Виймав її з кешені й у тисячний раз пробігав рядки:
«... Підписуємося, що нам, робітництву Дельменгор-
ському та Бременському, потрібен православний отець,
духовний наставник, бо як ми черствіємо без вір...» —
з досади сплюнув.

Назустріч чимчикували трое діток. В однієї дівчинки
була гитара. Незапнуте каштанове волосся вихрилося
від енергійної ходи. Її впізнав отець Вергун по ямоч-
ках на щічках. Бременська — Казанівського.

— Де це ви, діточки, простуєте?

— На свято... — в три голоси солідно так відповіли,
а дівчинка ще й гитарою демонстративно помахала
перед очима зігбенного попа.

— І ви... діточки, ходити до... більшовицької шко-
ли?... Вас батьки ваші...

Діти зареготали. Вони ледве розуміють українську
мову, бо ще лише рік, як уперше її почули від учителя.

Батьки з ними говорили тільки німецькою мовою. А він, оцей піп Вергун (вони його добре знають,—був у кожного в хаті), що так репетував проти української школи, звертається до дітей цією мовою...

Діти сміючись пороснули від здивованого й злого попа й оддалік зробили всі троє дужими рученятами жест, яким виряджають, щоб ніколи не стрічатись.

Отець Вергун стояв і синів від злоби. Під мостом шелестіла вода в унісон з розлютованою кров'ю. Як трапного, обходили попа інші діти, теж з гитарами, і, не дивлячись на них, Вергун потував, що вони ввічливо тримаються, аби не приснути зо сміху. Впізнав прудкого Поліщукового Альфреда, хотів озватись, але розкритий рот занімів.

Хлопчина скорчив пику й, змайструвавши з пальців носа, чкурнув за гуртом...

Вечір. Повно люду. Господар кнайпи ледве встигає постачати незмінні „гальби“ пива. Тіснота. Недогриміровані „артисти“ пролазять між гуртом, а вслід спітнілий, аж мокрий, учитель пропихався, наздоганяючи невправних аматорів.

Запропоновані поліцією квитки розібрали. Хтось порядкує в залі. Стукають на сцені майстрі, до вікон під'їжджає авто, що мусить знадвору імпровізувати працю електростанції по ходу дії.

Дзвінків, як завжди в аматорів, більше ніж три. Їм перестаєш вірити.

Аж ось завісу ніби щось розірвало пополам.

— Світло, світло! — раптом закомандувала заля глядачів. Потушили світло.

„Ітернаціонал“!..

Боязко шмигуються, бояться озирнутись на залю, кашляють співаки.

Учителева рука знялася, губи в співах заворушилися і раптом:

„... Повстаньте, гнані і голодні, робітники усіх країн!..“

На задній парті за гуртом мусили встати трое поліцаїв, переодягнених у найкращі робітничі одяги, а за ними, пересилюючи себе, звівся й отець Вергун, видаючи своє „інкогніто“. В двері просунулася голова Жуківського й, здивавши очима отця Вергуна, поманила на вихід.

На пальчиках, щоб не порушити дужого співу на сцені, вийшов Вергун, а за ним і один поліцай, що його охороняє. Хтось не витримав і приснув, прикриваючи щільно двері.

— Хористи від'їжджають! За весь день церкву одвідало щось вісім душ...

— З вашими дітьми?

— З моїми дітьми, ваша мосць! Хористи голодні й лаються... Кажуть, до суду...

— Е-е, Жуківський, одчепіться хоч ви... Чуєте ото?... За дверима гучно лунало:

„... Чуєш, сурми заграли, час розплати настав!..“

В супроводі поліцай й сумного Жуківського Вергун, спотикаючись, пішов на вокзал. До відходу поїзду на Берлін лишилося дванадцять хвилин...

А німецькі поїзди точні і незмінні, як Жовтневе Свято в дельменгорських робітників...

ЛЕВ ЗАГРАВА

* * *

Повітря мрійним переливом
над степом хвилями біжить,
а сонце, мов би

перед зливою,
свої нагострені ножі
на поле кинуло

і в'ялить
рух орача

на тихий сон.
Та він з упертістю

помалу

одну за другого
у гони
виводить скиби.

...Повітря мрійним переливом
над степом хвилями біжить.

м. Одеса

Л. ПЕРВОМАЙСЬКИЙ

ОКОЛИЦІ

РОМАН *

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

15

Кожного разу коли Марія хотіла йому розказати про це, щось ставало на перешкоді. То сам Тихін Амосович відмовлявся слухати, вбачаючи у цьому черговий маневр до відступу... він боявся, що в саму останню хвилину Марія передумає й не піде за нього заміж. Навіть тоді, коли Марія переступила поріг його квартири на Котляревській вулиці, він ще боявся цього. Що там вона хоче йому сказати? Певне, ще одну причину знайде: мовляв, ви мене не знаєте, чи ж зможете жити зо мною? Він не хоче про це й слухати...

Іншим разом, щось інше заважало Марії сказати йому про те, що мучило, не давало їй спокою весь час.

Вони прийшли на Котляревську вулицю, вже коли смеркло. Глянув Тихін Амосович на хату й згадав, що забув купити лямпу. Усе купив, а про лямпу й не подумав...

— Ти посидь, — сказав він, — а я збігаю, тут недалеко крамничка, свічку куплю...

Марія лишилася сама у просторій квартирі.

У напівтемряві блукала по кімнатах, зупинялася біля вікон, мимохіть обмацувала меблі... Побачила

* Почат. див. Гарт. №№ 4 — 5, 6, 7, 8 — 9, 10, 11, 12 за 1928 р. і № 1 за 1929 р.

74 на стіні картини й, не знаючи, чи мальовані вони, чи, може, фотографовані — провела по них пальцями — відчула шорсткість поверхні...

— Мальовані, — впевнилась. — Багач, мабуть, Тихін Амосович...

Інакше вона не могла звати свого чоловіка, навіть у думці інакше не виходило, тільки „Тихін Амосович“... А він думав, що то від великої поваги до нього.

Марія пройшла у кухню, зачепилася за рогаха у кутку, він упав, ще щось заторохтіло по підлозі.

Їй стало страшно.

Ці темні, не освітлені кімнати, з блідими ранами невеличких вікон, з чорними силуетами меблів... Тиша, що панувала в них, була в голову неймовірним шумом. Шум цей був страшнішим за двигіння млина, на якому вона працювала, бо був неістотний, не дійсний, — так тільки здавалося, що тиша кричить про щось страшне, жахливе.

Марії було дуже тоскно... їй хотілося втекти звідси. Забрати клунок на плечі й дременути, куди очі дивляться, може, й до Якіма Сльози... Хто знає?

Ніхто не знає, що пережила Марія за ті години самотності в темній хаті... Вона втекла б, напевне, коли б тільки не одна дрібниця: не було, не могла знайти ключа, щоб замкнути хату, а так покинути, напризволяще — боялася... Може, хтось убереться й пограбує Тихона Амосовича!

Яке безглуздя! По тому, згадуючи, вона кляла себе: ну, що таке для неї Тихін Амосович, що вона втратила життя своє, боючись, що хтось убереться до нього в незамкнену хату? Та ці думки прийшли на багато пізніше, а тепер вона боязко блукала по кімнатах з однією лише думкою: хоч би швидше прийшов він, з свічками... Може, не так страшно й сумно було б.

Але Тихін Амосович не приходив.

Пройшло більше години, в будинкові вже зовсім стемніло.

Схвильована Марія підійшла до ліжка, що стояло в найменшій кімнаті—широке ліжко з високими стінками. Безсило нахилилася, щоб скинути черевики, потім лягла, зібгалася, як цуценя, уткнувши голову в коліна, й лежала, прислухаючись... Чи не йде Тихін Амосович?

16

Надаремне вона його чекала...

Тихін Амосович не знайшов свічок у найближчій крамниці й вимушений був іти аж на головну вулицю містечка до Церобкоопу. І, вже купивши свічки й повертаючись додому, він зустрівся з Губкою.

— Я вас уже сто год шукаю,—за вічною своєю звичкою гіперболізувати, промовив секретар комсомольського осередку.— Хіба ви не знаєте, що сьогодні комісія раціоналізації звіт дає на загальних зборах? Теж секретар нещасний...

Тихін Амосович тільки зідхнув від неприємности. Справді, він ще зранку поклав у кешеню плани й протоколи, а там і забув...

— Прийшов до вас на квартиру, кажуть: вибрався... Ходімте негайно!

І хіть не хіть Тихін Амосович вимушений був іти з Губкою на загальні збори.

Його зустріли призириливими усмішками, підхіківанням, а дехто просто говорив, що з Тихоном Амосовичем сталася не абияка зміна. Де ж пак! був який акуратний та „сполнительний“, а тепер з-за нього трохи збори не розбіглися. Це не спроста... Пропадає чоловік з-за...

З-за чого, чи з-за кого пропадає чоловік—не говорювалось.

— Хі-хі!

Тихін Амосович, лише ввійшов у залю, відчув, як змінилося ставлення робітників до нього. Та й як

75

76 було не відчути... Одначе, тримався він з повною гідністю. В ці хвилини в нього остаточно склався давно вже в загальних рисах накреслений план поведінки... І, віддаючи матеріяли, голові комісії, пояснюючи цифри й параграфи, і стежачи за промовою, під час дебатів і під час заключного слова — він настирливо продумував, як буде краще виконати свою постанову. Йому допомогли саме ці збори... Комісія відчиталася. Дебати закінчилися. Далі на порядку зборів стояло питання про дообрання одного члена культкому замість Федора Ватулі, що від'їхав вчитись.

— Скоруту !

— Тихона Амосовича !

— Скоруту !

Тихін Амосович чув тільки своє ім'я та прізвище, як це й буває в таких випадках. Він підвівся й попрохав слова.

— Я знімаю свою кандидатуру...

— Чого там знімаєш... Такої меле! — загули збори.

— Які причини є, щоб знімати? Працею, раз вибирають !

— Не може бути причини !

Тихін Амосович переждав, поки змовкли крики, й знову заявив :

— Однаково прохаю мою кандидатуру зняти... Ви й самі добре знаєте, що мені тепер не до комісій... Тай чоловік я вже не молодий...

— За те жінка в тебе молода...

— Хо-хо-хо !

— Не ваше діло до того! — вигукнув Тихін Амосович і, вдаривши кулаком по столі, подивився на залю.

Сміх у залі не те що затих, а ще й збільшився.

Тоді раптом підвівся Микола Григорович.

— Вибирайте мене, — звернувся він до зборів. — У мене немає ні жінки, ні якого біса, та хоч би й були? Чого справді лодаря корчити! Хай ще я попрацюю, як його просити треба...

Це було несподіванкою. Ніколи ніхто не просив, щоб його вибирали до якоїсь комісії чи до комітету, а цей просто одрубав: не хочу лайдакувати; по працюю ще й я...

Миколу Григоровича вибрали до культкому, і, йдучи додому, Тихін Амосович не прощався з ним і руки не подав...

17

Бачить Марія — по рівній дорозі, довгій-довгій, ні кінця, ні краю їй не видно, стрибають діти... Жовтенькі такі, як динькі, стрибають діти на одній нозі по довгій дорозі... І дорога все однакова і діти одне на одного скидаються, наче то безліч фотографічних знімків з однієї дитини. Стрибають діти і співають усі разом... Марія затуляє вуха, такої непристойної пісні діти співають. І ще тому гидко її слухати, що діти ж, а не хтось інший співає... Кричить Марія: Замовчіть! А вони не замовкають, тільки язика показують і у всіх однакові червоненькі язика! Тоді Марія знову кричить: — Замовчіть! — і невідомо, відкіля з'являється велика копаниця... ніби хтось невидимий тримає її, копаниця починає перекопувати дорогу, що копне, то й перекине землю аж за обрій... А яма росте й глибшає. Діти йдуть і падають у яму. Падають у яму і співають знову соромницької. У Марії від жаху руки й ноги залякли, ворухнути ними не може, крикнути не може, на допомогу, щоб врятували...

А копаниця вже й землею дітей присипає... І знов дорога рівна. Рівна дорога, а спереду прозоре, якого в дійсності ніколи не буває, холодне небо, мов крига...

Марія йде дорогою до крайнеба й думає, як це хороше, що такий прозорий день... І про дітей забула. Але ступнула на те місце, де дітей закопано, як нараз темно стало й душно й ніби летить вона у

78 прірву, бездонну, а навколо неї діти, діти, діти... і співають такої соромницької.

Впала...

Стоїть кімната величезна, така, що й стіни десь в далені губляться, не видно їх... Й у тій кімнаті величезна куховарна плита, блискучо-білими кахлями обкладена, стоять на ній казани, накривані чистенькими покришками, й по тій кімнаті походжає дядько Гарвасій. Побачивши його Марія хоче тікати, кидається в один бік, а стіна на дорозі, в другий — стіна на дорозі... І так, куди не кинеться — ні вікон, ні дверей, а стіни сходяться й душно стає, можна задихнутися... До неї спокійно йде Гарвасій, бере на руки, садовить у казан і накриває покришкою. Й відчуває Марія, що в цій гарячій душній тьмі, в якій вона опинилася, є ще хтось... Ось це хтось хапає її руками, душить її за горло, рве її тіло. Марія скрикує, прокидається і бачить над собою схилену постать Тихона Амосовича... Він у самій близьнї й вуса йому жагуче наїжачились...

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

18

Марія, замислюючись над своїм становищем, не могла знайти з нього виходу. Можна було навіть думати, що вона змирилася зі своїм становищем хатньої господинки, жони свого чоловіка, природного додатка до його кімнати, зі своїм становищем живої меблі, якщо можна так висловитись. Справді ж справа стояла не так просто. Тихін Амосович не просто грубо позбавляв її можливості зайнятися чимсь іншим, крім своєї хатньої роботи, а тонко, майже непомітно робив це. Скажимо, чому Марія вперше не пішла на збори осередку? Невже Тихін Амосович одверто заборонив їй бути в комсомолі? Боронь, боже! Він не міг цього зробити, хоч і не дуже гарної думки був про комсомол. Він просто, одного разу сказав їй:

— Ну, чого ж ти не йдеш на збори?

Вона саме збиралася йти, але після цього запитання можливість піти на збори виключалася. Проте вона пішла. Не будемо говорити, що почувала вона, сидючи в клубі на своєму улюбленому містечку біля вікна, що чула вона з доповіді про конгрес Виконкому Інтернаціоналу Молоді, що розуміла вона з почутого. Вдома її чекав Тихін Амосович і скандал. Отже, коли вдруге Тихін Амосович запитав її, чому вона не йде на збори осередку — Марія справді не пішла...

Осінь насувала рішуче й неухильно й щедро поливала землю дощами. Пустоград посірів, набряк, пішоходи потонули в рідкій калюці, обивателі стали накидати цегли на переходах через вулиці, та це не допомагало — додому кожен приходив з десятифунтовою вагою багнища на чоботях...

Цілими днями вулиці мокли сірі й порожні, лише по конче потрібним справам хтось виходив з хати...

Клубний садок загубив окрасу передосіннього листу, святкові прапорці, на шпагатинках простягнуті через увесь садок, поблякли, вітер порвав, пошматував їх... Різнокольорові літери афіш та оголошень розпливлися брудними патьоками по диктових щитах, що стояли біля входу... Сад пустував і тільки вечорами над естрадою для музик горіла забута електрична лампа.

Кожного разу, ввечері, проходячи повз, завідувач клубу думав про те, що лампочку треба неодмінно прибрати, але, приходячи додому, забував про це і знову згадував тоді, коли доводилося ввечері проходити мимо саду.

Жовтневі роковини відсвяткували в зимовому помешканні.

Марія мала брати участь у виставі, але Тихін Амосович якнайсуворіше заборонив її.

— Ти вже не дівчинка, — сказав він, і вона не сміла перечити.

80 Він заборонив їй ходити на роботу. Щоб його жінка та працювала, заробляла сама гроші! А що люди скажуть? От і Петра Павловича жінка, Марфуша, не ходить на роботу... Дякувати господа, в нього ще стане, щоб прохарчувати й себе, й жінку...

Марія цілими днями сиділа в хаті, хіба що з ранку, поки ще Тихон Амосович спав, ходила на базар скупуватись. Тихін Амосович також нікуди не ходив. Ввечері вони сиділи мовчки якийсь час, потім пили чай, потім Марія складала йому звіт денних витрат, і він записував їх у книжечку, а потім лягали спати.

Інколи Тихона Амосовича мучили спогади... Не так спогади, як те, що він не знав, що з Ориною. Чи виконала вона свою обіцянку, чи не виконала, а тільки видурила в нього гроші? Він бачив її кілька разів на вулиці, але зупинитись не смів, сама ж вона до нього теж не підходила.

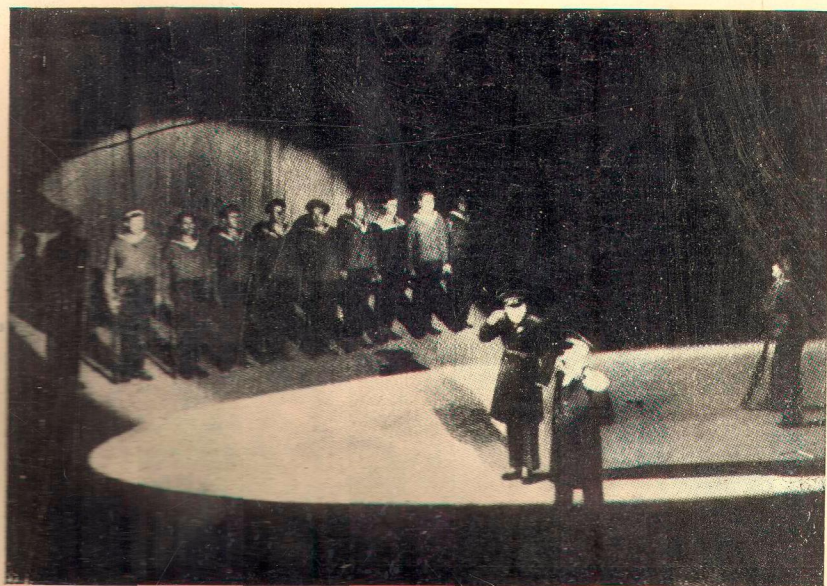
Але думки про Орину не довго затримувались у його голові. Він, як і водиться, трошки помучившись, — заспокоювався.

Так проходило їхнє родинне життя, одноманітною смугою, що зрідка перерізувалась ножицями скандалу з-за непошитога гапличка, чи не смачного борщу. Але життя на живу нитку зшивало тут таки смугу родинних взаємин, і все починалося знову.

Десь за тиждень перед іменинами сталася в них новина.

Тихін Амосович, помітивши, що Марія бере книжки в клубній книгозбірні, не розсердився, не почав кричати й перечити, а навпаки — попросив почитати йому ввечері.

Марія вже непогано читала. В неї чимало вільного часу лишалося вдень, і, коли Тихін Амосович був на роботі, вона перечитувала книжку за книжкою. Книжки стали для неї другим, нездійснимим життям. Все, що в них писалось, про життя, про кохання молодих дівчат і хлопців, про щасливих людей — таким

ДЕРЖАВНИЙ ТЕАТР
„БЕРЕЗІЛЬ“

„ПРОЛОГ“
СЦЕНА З 3-ГО АКТУ

далеким здавалося для неї, що вона часом не йняла віри: невже ж таки буває, що люди живуть так? Навпаки, книжки, в яких змальовувалось яскравими фарбами нужденне животіння, злидні, горе, турботи, здавалися їй єдино правдивими. Але, вибираючи з-поміж цих двох категорій, вона більше охоти мала до книжок, що щасливо закінчувались, коли вже змальовували різні нещасливі пригоди з життя героїв.

Марія радо погодилася на пропозицію Тихона Амосовича, бо при ньому стидалася й боялася сідати за читання, а тепер ніби мала на те санкцію.

Їхні вечори проходили вже не так сумно й одноманітно, принаймні для Марії, бо вона жила життям людей з книжки.

В один з таких вечорів Тихін Амосович, перебивши читання, промовив давно заготовлену фразу:

— Треба іменини справляти...

— Чиї? — не зрозуміла Марія.

Для нього було так ясно, чиї іменини, й він вважав, що й для кожного мусить бути ясно. Він же не переставав думати про це. В нього була надто егоїстична вдача й йому здавалося, що навіть його невисловлені думки мусять бути зрозумілими для усіх.

— Мої іменини, — суворо подивившись на Марію, пояснив Тихін Амосович.

Навіть коли б вона була не згодна, чи могла б вона перечити? Вона не перечила, й день іменин було призначено.

Так, про це можна говорити з певністю. Тихін Амосович, перед чим вирішив влаштовувати свої іменини, не один день і не одну ніч роздумував, ламав собі голову й ніяк не міг дати собі ради: що робити? З Петром Павловичем він зустрічався лише на млині, з Марфушою — дружиною Петра Павловича — він посварився й хоч сам уже пересердився на неї, за те

82 вона на нього „зуб мала“, як кажуть у Пустограді. Микола Григорович теж ніби чужим став.

З одного боку, воно й гарно. Можна взагалі нічого не влаштовувати. Не треба буде витратитися. А з другого боку, не можна обійтися без іменин. Це ж його мрією було стільки років. Невже саме тепер, коли є можливість мрію тую здійснити — він відмовиться від неї? До того ж іменини напевне допоможуть йому заново встановити свої дружні стосунки з Петром Павловичем, помирять з Марфушою, розтоплять кригу взаємин з Миколою Григоровичем... Можна буде запросити Тетяну Гаврилівну. Все таки, як не як, жив у неї стільки років... Та й сина її, Сашеньку, що приїхав з Туреччини, нарешті. Гаразд, він так і зробить... Подивимось, що з того вийде.

розділ дев'ятий

20

Марія замкнула двері за Тихоном Амосовичем і знову пірнула під теплу ковдру... Але заснути вона вже не могла й лежала, зручно, вмостившись в ліжкові, передумувала все, що трапилося за попередні дні... Події були незначні. Найважливішою була справа з фотографуванням.

Тихонові Амосовичу заманулося зфотографуватися разом з нею й вони якось по обіді пішли до Штенберга.

Штенбергове „ательє“ було таки далеченько од Котляревської вулиці, й поки вони прийшли, короткий осінній день без усяких попереджень змінився вечором. Штенберг — кругленький чолов'яга з лисиною на всю голову — з банькатими очима й червоним носом вічного п'янички, хоч до речі, він ніколи в рот не брав горілки, — тільки руками розвів, побачивши їх.

— Ну хто таки не знає, що в нього вночі фотографуватися не можна? Здається, увесь Пустоград знає

про це й ніхто не приходить його турбувати в такий незручний час... Він саме тільки пообідав і, натягнувши сірого халата, заперся в лабораторії, як уже треба одмикати двері. Сьогодні він фотографувати не буде...

— А чому? — запитав Тихін Амосович.

— Ну як же ж!? Темно... Хто ж таки може в темноті фотографувати? Ви ж хочете, щоб знімок був як справжній знімок? Я можу з магнієм вас ізняти, але що то буде за портрет, я не ручуся...

— А без магнію?

— Без магнію — приходьте вдень, якщо ви хочете без магнію...

Так таки й не довелося того дня фотографуватися. Штенберг порадив вибрати день сонячний, світлий, тоді він обіцяє зробити виключної краси картку... Отже тепер Марія з неменшим трепетом, як Тихін Амосович, чекала того світлого сонячного дня, щоб знову йти до Штенберга.

Тихонові Амосовичу фотографуватися захотілося з відомої вам причини. В його квартирі було все, бракувало лише родинного портрету... Отож у виконання цієї своєї мрії він волів дати заробіток „приворному фотографу“ пустоградських вищих кіл, Штенбергу. Але Марію це зовсім не обходило. Вона навіть не знала, що саме мав на увазі її чоловік, пропонуючи фотографуватись. Просто, вона ніколи в житті не фотографувалася, їй страшенно хотілося бачити своє обличчя, на картці відбите... Зрозуміле бажання людини, яка чогось не знає — взнати. Тепер це бажання розпалалося ще більше, хоч би й тим, що в Штенберговому „ательє“ вона бачила незрозумілі для неї, незвичайні прилади й апарати, й це також інтригувало її. Забувши про свої повсякчасні думки, вона тепер думала тільки про те: як же це виходить, що побуваєш у Штенберга й за кілька днів маєш картку й на тій картці бачиш людину, абсолютно на

84 тебе схожу, ну, не відрізнити, як жива! Єдине, що вона знала з техніки фотографування, це те, що Штенберг спочатку посадовить їх на стілець... А далі?

Одначе, час підніматись.

Марія згадала, що, крім фотографування, її чекають ще Тихонові іменини... До них також треба готуватися... й хоч там ще два дні лишилося, а готуватися треба. Треба в хатах підмазати, завісочки попрати. У шухлядах поперекидати, щоб усюди... Та не так, щоб усюди ладу дати, як для того, щоб час чимся заповнити. Бо Марії нічого було робити в хаті й вона вигадувала собі щодня якусь роботу, аби не сидіти, склавши ручки...

21

Перетрушуючи одяг, в кешені старого піджака Марія знайшла грубого конверта. Вона зацікавилася взнати, що містить у собі лист, у ньому схований, і, обережно розкривши конверт, побачила фотографічну картку брата Тихона Амосовича, Антона, його дружини й дочки його дружини... Ця несподівана знахідка наштовхнула її на різні думки, аджеж вона не знала, що в Тихона Амосовича є брат...

Марія, не вагаючись, прочитала листа, що його Тихін Амосович випадково не знищив. З листа вона довідалася, хто були постаті з фотографічної картки, і їй спало на думку замирити Тихона Амосовича з братом.

В цьому може була не проста примха, але й певний свідомий крок її, як комсомолки, що ще не остаточно порвала з комсомолом...

Вона довго не знала, яким способом виконає свій намір. Їй приємно було зробити чималої ваги справу, так принаймні вона вважала... Їй разом з тим боязко. Чи є потреба мирити братів? Жили собі порізно стільки років, хай собі й далі живуть, не її це справа втручатися... Чи полегшає її становище від того, що

брати замиряться? Може ж бути, що вони не зами-
ряться, й тоді Тихін Амосович, дізнавшись про те, що
Марія хотіла їх замирити, ще з більшою впертістю
продовжуватиме її тероризувати. Ні, мабуть, краще
не починати цієї важкої і небезпечної для неї спра-
ви... Вона й так якось проживе, проживе й Тихін
Амосович, і Антон. Хай собі буде, як було... її це
не обходить.

Але чуття й свідомість Марії, чи власне друга по-
ловина її чуттів і свідомости, говсрили про інше.
Вона мусить їх замирити. Справа ж не в тому, чи по-
легша її життя, чи погіршає... Справа у тому, що
ще єдина людина знайшлася, людина, яка розуміє,
що так не можна, що жити треба інакше... Марії
здавалося, що та далека людина — Антон — мусить
зрозуміти її, бо ж розуміє він свого брата — Тихона,
хоч який час його і не бачив, до найменших дрібниць
розкриває його душу, що зветься, показує її в усій
її непринадній, але правдивій суті...

Тихін же робітник, але живе він як?... Чи ж так
мусить жити робітник — творець життя нового й пре-
красного, творець життя блискучого й радісного, про
яке мільйони мріяли й мільйони боролися? Не так же ж
живуть останні, є радісне життя, злите, злютоване
єдиним поривом і єдиною метою, й до цього життя
бажання розбудив у ній Федя... Правда, він зрадив
і її, і свої переконання заперечив своїми вчинками,
але ж Федя не один. Антон! Він теж так говорить,
він теж про те життя, до якого вона прагла... Й цей,
мабуть, не обманює, бо скільки років довбає одне й
те саме своєму твердолобому братові, що не живе,
а животіє потворно, немов той кріт, не звертаючи
уваги на блиски райдуги в блакитному небі, після не-
ймовірної зливи... Яке чудове, запашне і прозоре по-
вітря! Пройшла гроза й принесла озону, люди знову
взялися до роботи. Скільки шкод наробила тая не-
ймовірна злива. Скільки рук треба, щоб наставити

86 мости, поладнати шляхи й повкривати розкриті вітрами будівлі...

Може й не так думала Марія. Навіть напевне, простіше думала вона, але саме про це вона думала. Й пізно ввечері, коли Тихін Амосович прийшов з роботи, він і не догадався, що Марія оце лише повернулася з телеграфу, де від його ім'я послала Антонові телеграму: „Приїжджай на неділю. Тихін“.

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ

22

Гостей зібралося чимало.

Прийшов Микола Григорович, прийшла Марфуша й Петро Павлович, навіть секретар комсомолу Губка з'явився... Тетяна Гаврилівна прийшла з сином Сашенькою. Сашенька сказав: Бон жур, — за ручку привітався з усіма й сів у куточку. Тихін Амосович, прибраний у новий свій костюм, на всіх поглядав звисока: а що, мовляв, дорогі гості, діждався й я... і ви до мене прийшли, у мою хату, мій чай пити, мій хліб їсти...

Тепер нічого вже не можна сказати про Тихона Амосовича. Господар, як господар. І жінка в нього, як у людей, бо ви ж не знаєте, що поміж ними робиться... Не про ваше око їхні справжні взаємини. Тож бо воно й є.

Марія усе поглядала на годинника. Бігла у кухню й зупинялася біля нього, верталася й знов зір її на хвилинку затримувався на стрілках, а вони так безнадійно повагом посувалися, що можна було думати: ні, час таки не поспішає...

За чаєм балачка не в'язалася.

Усі сиділи мовчки, лише Губка, який прийшов на іменини зі своїх власних міркувань, пробував завести розмову на політичну тему. Опонентом йому був Тихін Амосович. Він вільно, навіть до деякої міри нахабно, відповідав на кожну Губчину фразу... Ще б

пак? Цей хлопчак сміє так розумно й сміливо говорити та ще й у його господі, за його столом.

Микола Григорович держав Губчиної руки.

— Таки, що не кажіть, Тихоне Амосовичу, хлопець правий...

— Правий? — Тихін Амосович починав червоніти. — Ну як же правий?.. Не правий він...

Говорили про недорід і про селянське самооподаткування. Тихін Амосович доводив, що селянам нічого не лишалося робити більше, як оподатковуватися самим, бо інакше влада б наклала податок у кількох разів більший... Губка заперечував йому. Микола Григорович також. Доходило до того, що Тихін Амосович, стукаючи кулаком по столі, кричав.

— Та хіба ж це влада? Влада повинна сама одчиняти школи й лікарні, а не класти це на шию селянам...

Марія заспокоювала його. Вона і слова не казала до нього. Тільки підходила й клала руку на плече... Тихін Амосович притихав і спокійніше слухав своїх супротивників.

— Влада ж у нас робочо-селянська, — доводив Микола Григорович. — Держава, значить, теж... Значить, Тихоне Амосовичу, козаче ти мій, усе мені одно, чи я вийму з кешені та оддам на школу, чи влада оддасть — бо гроші мої радянські, державні, поняв ти, чи ні?

— Тобто як державні? А заробляв їх хто? Я чи держава?

— Ти заробляв... А державу ти піддержати, владу свою не хочеш?

Починалася знову та ж таки історія.

Тихін Амосович запевняв, що державу піддержати він згодний, а коли діходило до того, що для підтримки потрібні гроші — завертав голоблі...

Марфуша не давала Петру Павловичу розкрити рота. Лише він хотів висловити свою думку, як вона сіпала його за рукав, і він змовкав. Нарешті це обридло

88 йому й він прошипів: — Чи ти даси мені сьогодні слово сказати? На це Марфуша не менш резонно відповіла, що йому треба мовчати от з яких міркувань: поперше, він може підтримати Тихона Амосовича — й це не сподобається Миколі Григоровичу, подруге, він може підтримати Миколу Григоровича — й це не сподобається Тихону Амосовичу, а потрете тут, є ще й Губка, комсомолець, у присутності якого треба бути обережним і не молоти нісенітницю, немов Тихін Амосович який-небудь.

Однаке чаювали більш-менш мирно, ніхто ні з ким остаточно не посварився, особливих образ також не було.

Тетяна Гаврилівна допомогла Марії прибрати з столу склянки, називала її ясочкою, любою та іншими ласкавими назвиськами, попрощалася й пішла додому, наказавши Сашеньці:

— Не довго засиджуйся...

Сашенька почервонів, зскочив з місця свого й, низько вклонившись матері, видавив з себе:

— Гаразд, маман...

Знову почервонів, труснув головою й сів.

Тихін Амосович широкими очима дивився на нього.

— Що то значить за границею побував, — у захваті прошепотів він до Миколи Григоровича й по тому промовив уголос: — Олександрє Панасовичу, чого ви у кутку між бабами сидете, підсаджуйтесь до нас...

Сашенька знову zalився краскою.

— Мені дуже приємно поміж дамами сидіти... Давно я був у такому достойному товаристві... Просто й не знаю, як мені висловитись, — і він поклонився Марфуші та Марії, що сиділи по обабіч його.

Губка підморгнув Миколі Григоровичу й обидва вони трохи не розреготалися, дивлячись на бриту фізіономію Сашеньки.

— Ну як же воно за кордонами? — стримуючи усміх, промовив Микола Григорович, — Розказуйте...

Петро Павлович підтримав прохання.

— Як там вас чорти носили? — загудів він. — Попотаскало вас... Ха-ха!

— Тобто як це попотаскало? — наструнчився Сашенька.

— Дуже просто... Так таки й попотаскало. — Перетерло вас там на трьохнольку... Ач як викомарюєте!

Марфуша заступилася за Сашеньку, який був уже почав бліднути.

— Ну от! — скрикнула вона. — Не можеш по-людському балакати. Ви йому простіть, Олександрє Панасовичу, він у мене чоловік простий...

— Тьюу, — тільки й зміг сказати Петро Павлович. — Скажена собака...

Тимчасом Марія поставила на стіл рубаного оселедця на довгій тарелі, обкладеного кружалами круто звареного яйця, хліба поставила щедро нарізаного у плетений з дроту кошик. Поставила чарки й карафку невеличку з горілкою, більші стопки для пива... ковбаси тонко нарізаної на великій тарілці...

Усі замовкли, ковтнули несподівану, приємну слину й чекали, поки господарка запросить їсти, поки господар налле перші чарки...

— Мені не наливайте, — прикрив долонею чарку Губка.

— Чого? За здоров'я менинника?

— Йому не можна, він же комсомолец... Вони ж у нас святі та божі!

— А мені налийте, — гукнув Микола Григорович, — Я ще мабуть... питиму.

— А що?

— Може й сам кину!

— Чого так?

— Дуже вже воно свинею відгонить, як вип'єш...

Марфуша хіхикнула.

— Та то не свинею, а хлібцем святим... Хлібцем святим, Миколо Григоровичу!

— Отож... Хлібець ми на свинство переводимо!

— Чи чуєте... Хватить і на свинство, й поза ним... Випиваймо! Ваше здоров'я, дорогі гості!

— Ваше здоров'я, Тихоне Амосовичу!

Губка, скориставшись загальним шумом, сказав Марії:

— Ти ж чого це на збори не ходиш?

Вона несла тарілку малосольних огірків, зупинилася слухати його, тарілка перехилилася й россол полився на стіл...

— Ех ти, роззява, — вихопилося у Тихона Амосовича. Потому він одразу спохватився. — Ставляй сюди, Манічко... Давай, давай... Кому огірочків?

Губка повторив запитання.

— Не мучай мене... Хіба ти не бачиш?

— Бачу, — одвернувся Губка. — Побий тарілки та й тікай звідси...

Марфуша залишила Сашеньку й пересіла до Тихона Амосовича. Той уже випив зо дві чарки горілки, був навеселі, як кажуть, й зустрів її, мов би нічого й не було між ними, мов би сварки їхньої й не траплялося. Можливо, що він і пам'ятав про це, та не хотів згадувати. Він же хотів бути гречним і ввічливим господарем, хотів, щоб усе старе забулося... Бо хто ж до нього ходитиме у гості, до кого він ходитиме у гості, саме тепер, коли вже й жінка в нього є, й господа є?

— Як же вам живеться, Тихоне Амосовичу?

— А як бачите, не погано...

Сашенька теж вихилив уже й посміливішав.

Він починав уже сам розмову й неодмінно про Туреччину...

— У нас у Туреччині, — казав він, — у нас...

Але його ніхто й не слухав: кожний був зайнятий своєю тарілкою, своєю чаркою.

— У нас у Туреччині, — знову промовив Сашенька до Петра Павловича...

— Слухайте... Ось Олександр Панасович розкаже нам про Туреччину... — крикнув Петро Павлович.

— Просимо ! Просимо ! — підхопили інші гості...

Тихін Амосович поморщився : що ж це таке, Петро Павлович розпорядчиком на його іменинах ! Але Марфуша не дала йому довго думати, наливши нову чарку горілки...

— Давайте на мирову вип'ємо, Тихоне Амосовичу...
Що було, те минулося, будьмо знову приятелями...

Тихін Амосович розчулився...

— Ви мене простіть, Марфушо...

Випили.

Сашенька кашлянув...

— Просимо ! Просимо ! — знову загув Петро Павлович.

— Розкажуйте, — благословив Тихон Амосович.

І Сашенька, пропустивши шклянку пива, почав.

ЗАКІНЧЕННЯ В НАСТУПНОМУ ЧИСЛІ

АБРАМ РЕЙЗІН

ШВЕЦЬ ЗА РОБОТОЮ

З ЄВРЕЙСЬКОЇ ПЕРЕКЛ. ФІЛ. КУПЕР

Гей, цокай мерщій, молоток !

Забивай ще оцього цвяшка,

Бо хліба вже в хаті нема,

Лиш горе й покора важка.

Гей, цокай мерщій, молоток !

Дванадцять годин уже б'є,

Злипаються очі мої

І сили мені не стає...

Гей, цокай мерщій, молоток !

Жвавіше вбивай но цвяшки,

До ранку дочці багача,

Я мушу скінчить чобітки.

Гей, цокай мерщій, молоток !

Не вислизни з рук хоч тепер,

Один ти годуєш мене,

Без тебе я б з голоду вмер !

ЗЛИДАРИ

З ЄВРЕЙСЬКОЇ ПЕРЕКЛ. ФІЛ. КУПЕР

Наша тямка, наша віра,
 Дотеп, слово соковите —
 В жодній їх не чуть громаді,
 Не бринять ніде по світі.
 Разом з нами, злидарями,
 З нами разом замирають,
 Дурнями зовуть нас люде,
 Бо про розум наш не знають.
 І краси святого дару
 І не бачуть, і не вірять,
 Доки аж з'їдять нас злидні
 Й стануть з нас — кістки та шкіра.

Через те, коли говорим,
 Ми звертаєм чоло долі...
 І слова так звикло тихі,
 Як годиться жебракові.

Через те, коли вмираєм,
 То ніхто і не помітить,
 Мов той дим, зникаєм в безвість,
 Ніби й не було на світі.

ГЕРГАРТ ПОЛЬ

СТАРИЙ ШТОЛЬБЕ *

ЦІЛКОМ ЗВИЧАЙНА ІСТОРІЯ

Дров'яний двір лежав у вогкій імлі. З великих куп дощок капала вода. Пісок був вкритий легкою вільгою, хмари висіли до самої землі. Люди в величезному панському домі й люди в низькому бараку садиби ще спали. Над вулицею лежала темрява і мовчання. Ліхтарник, що гасить ліхтарі, уже зробив обхід.

* В № 1 Гарт. див. лист Гергарта Поля до ред. Гарту.

„Свинство, прокляття!“

Дворові ворота зарипіли. Хтось увійшов, почвалав у вогких чоботях через каміння, що облямовувало панський дім, а потім по сировому піску, аж знявся легкий пил. Потерті плисові штани обвивалися кругом ніг, як спущені вітрила кругом щоглів. Сіра пляма позаду висіла на рівні колін. Зібгана військова тужурка була перекинена через праву руку, в узлуватій лівій руці ручка кавника. Старий Штольбе прийшов дати оброку „своїм“ коням. Як що - дня протягом тридцяти років, відміряв він уважно вівса й січки в велике шкурятяне решето, труснув ним з усієї сили, дав гнідому коневі сильного копняка.

— А ну ти, ледарю !

„Ледар“ був найніжніший вислів цієї розтріпаної борода, що на її обличчю, як підводне каміння, виступали затверділі зморшки.

Потім він приніс води і сіна й вилами одкинув гній на бік. Старий Штольбе глянув на годинника, засуненого в потертого нікельового футляра. Він зауважив, що вже не рано.

— Коні все одно не зжеруть усього.

З тими словами виліз на обгороджений стіною край гнойової ями і зробив прощальний жест.

Коли розітнулося шість дзвінкових ударів годинника у дзвіниці костюлу, старий Штольбе ляснув батогом, і оба коня вибігли ристю назустріч ранкові, що почав поволі прояснятися. Біля млина він мусив трохи почекати. Молодий Корбе не починав ще сьогодні свої роботи.

— Дужий, як віл, та ледачий, як свиня.

Старий Штольбе виліз на млинову колоду біля вигону. Витяг з кешені „Народню газету“, що її читав уже двадцять п'ять років. „З наказу небіжчика пана пастора“.

— Знов червоні ! Свині, ледарі. Хотять тільки жерти і не працювати.

Потім він перейшов до місцевого огляду і судової хроніки. На третій сторінці додатку була замітка:

„Бреславль. 12 вересня. Загадково зникла вчора двадцятилітня наймичка Марія Ш., що служила в одних панів на Борауерштрассе. Марія Ш. пристойна і розсудлива дівчина, що завжди точно виконувала свої церковні й світські обов'язки, пішла раз у неділю на прохідку й після того ще й досі не вернулася. Підозрівають, що вона стала жертвою злочинства. Марія на зріст висока, білява, трохи скидається на селянку. Вона була одягнена в...“

— „Знов ті сволочі злочинці й інші грішники. І саме на Борауерштрассе, де проживають Мікіні пани“.

Тут з'явився Корбе. Старий Штольбе зустрів його кількома брутальними жартами, на які Корбе відповів легким ляпасом по плечах. Потім обидва навантажили сорок мішків, по два центнери кожен, гарної пшеничної муки на фуру.

„А сила у вас, як у звіря допотопного, дарма, що поверх п'ятдесят років маєте“.

„Ну, облиште, Корбе, зносився я, як ганчірка“.

Удар батогом — і коні сильно шарпнули тяжко наладовану фуру по піску польової дороги. На шосе вони підтюпцем побігли до міста. Старий Штольбе сидів на мішках, держав віжки узлуватими пальцями й думав... Це було його улюблене заняття. Майже все сам один, далекий від товаришів з садиби й фабрики, він не брав участі в жартах і розмові. Так розвивав він нитку своїх упертих роздумувань. Сьогодні запала йому в голову газетна замітка.

„Ляне волосся... двадцять років... якраз... моя дівчина... і теж на Борауерштрассе...“

Штольбе похитав головою. Інші думки промайнули йому в голові. „Славна дівчинка Міка... цікава й спритна... Пан пастор небіжчик був пророком... він сказав... вона принесе вам багато радости... Марія“.

Марія! машинально вихопив старий Штольбе газету й знайшов замітку. Він не міг розгорнути газету, бо в одній руці тримав віжки. Він стиснув віжки колінами. Одночасно погляд перебігав по шпальтах. Правильно, от воно.

„Ісус, Марія і Йосиф! Чи то часом не Міка?“

Але вулиця й номер дому були ті самі і офіційне ім'я було саме Марія, а не Міка. Значіння „Ш“ він теж зрозумів аж тепер. Газета випала з вузлуватих пальців старого Штольбе. Поривом вітру звіяло її. Він схопив віжки й батіг і вдарив по конях. Тварини натяглися з усієї сили. Піна падала з ніздрів. Віз заторохтів бруком. Старий зганяв своє горе на спинах коней. Лівий зробив величезний стрибок, ніби хотів роздерти збрую й уникнути незаслуженої кари. Тоді дишловий кінь почав спотикатися. Старий Штольбе шарпав віжками. Осі фури тріщали.

— Собаки! Прокляті! Сволота...

Раптом якийсь велосипедист звернув на брук „з недозвальною швидкістю“ як говорилося потім в поліційному рапорті.

Коні, збезумившись, шарпнули в бік. Перекинули велосипед. Крик. Тріскіт зламаної сталі. Коні летіли галопом ще вісімдесят метрів. Старий Штольбе лежав, задихаючись, на мішках з мукою. Крик, що розітнувся позаду, примусив його підскочити. Він поволі зліз з підводи. Накинув ще один мішок на зіпрілих коней. Потім пошкандибав назад по бруку. Там лежав зруйнований велосипед. Іздець нагнувся над машиною. Голосно викрикував він прокляття. В кривавому бруді лежав на шосе маленький пасажир. Удар копитом від осатанілих коней кинув його під колеса фури. Це була одинока дитина того чоловіка. П'ятилітній хлопчик.

Безперечно обурливий випадок убивства в наслідок необережної їзди. Як доведено, обвинувачений не був п'яний. Сімейне горе не може бути підставою для

96 протизаконних учинків. Обвинувачений, з огляду на свою професію, особливо мусив бути обережний, та він забув про те, що законодавець вважає за обставину, яка збільшує вину. Але, беручи на увагу дотеперішню бездоганну службу обвинуваченого, суд присуджує йому найменшу кару: три місяці замкнення у в'язниці.

Голос молодого прокурора змовк. Суд вирік свій присуд. Оборонець прошепотів кілька поспішних слів:

„Вітаю, мій милий Штольбе. Могло кінчитися гірше. Закон карає замкненням до п'яти років“.

І старий Штольбе пошкандибав освітленою весняним сонцем улицею перед будинком суду. Він дивувався, що ніхто його не затримує.

„Але ж це неможлива річ!—ще раз промурмотів він сам до себе все те, що сказав голосно на своє виправдання. „Шкода хлопчика. Але ж і Міки нема. Адже коні злякалися“.

„Слаба жінка, шестеро дітей шкільного віку, по-свідка хазяїна, все, все...“

Старий не забув жодного слова, що було йому на користь.

„Вони хочуть засадити мене у в'язницю й зруйнувати. Хочуть, еге ж... П'ятдесят п'ять років жив бездоганно... три місяці через пройдисвіта... щоб його лідько взяв... це ж неможлива річ!...“

Потім він пішов до контори хазяїна.

„Сумно, мій милий Штольбе, що суд так вирік. Подайте апеляцію до вищої інстанції. Ви нашої фірмі довго“...

„Тридцять років, пане...“

Старий Штольбе вертів козирком свого полинялого кашкета.

„Ну, добре! Я заплачу правозаступникові. Бо мені треба бездоганих людей. Підіть до адвоката Ветцеля й кланяйтеся йому. Він зажадає перегляду діла. Я заплачу за те. Наша фірма потребує бездоганих людей“.

Буйні сльози покотилися по зашкарублому від не-годи обличчю просто в рот старому Штольбе. Коліна підтінулися. Схвильований старий поцілував руку „молодого пана“.

Вища інстанція ствердила присуд, не вважаючи на доводливу промову правозаступника й благання й сльози Штольбе. Параграфи — то гранітові фортеці, що захищають від людських міркувань, а судді обох інстанцій належать до одної класи.

Увечері, перед тим, як старий Штольбе мав іти в окружну тюрму, він дістав листа від фірми:

„... і звільняємо Вас з посади, яку досі тримали вільну для вас, бо ми принципово приймаємо тільки бездоганних людей. Беручи до уваги Вашу довголітню службу, ми платимо доброхить, крім судових видатків, ще Ваше утримання до 1-го серпня, яке можете відібрати у п'ятницю в нашій касі підчас виплати грошей.

З повагою

Управа фабрики“.

Через дванадцять тижнів старий покинув вогкий будинок на Променаденштрассе. Недоумкуватий дід, крадучись по задніх вулицях, щось ледве чутно шепотів собі в клобучану бороду. Безліч разів бігав він до контори фірми. Управа не хотіла балакати з ним. І раз діти бачили, як він притулювся до дверей головного входу і як з мутних очей, що дивилися кудись у порожняву, текли рясні сльози.

„Тепер стариган зовсім з глузду усунувся“.

Дитяче базікання стало думкою міста.

В ратуші знав уже старий Штольбе кожну кімнату й кожного писаря.

Але утримання свого він так і не дістав. Навіть пан бургомістр був йому ворогом.

„Ви винні, добрий чоловіче. В даному разі... не-можливо... наші правила...“

98 Тут старий Штольбе зареготався так голосно, що бургомістрові на одну хвилю дух перехопило.

„... а податки, що я тридцять п'ять років платив“...

Після цього його випхали з ратуші.

Старий Штольбе сидів на гарячому сонці відцвітаючого літа. День при дні на березі потока. Вже вся вода випарувала. Іржавий дріт і старі відра виднілися в вогкому болоті, над яким хмарами кружляли комарі. З недалекого поля чути було голоси женців. Це лунало як музика в ухах старого Штольбе. Так сидів він день при дні. І що-дня витягав він газету з кешені. Роздертий, засмальцьований аркуш, який він розгортав з обережним терпінням, забирав його увагу на багато годин.

... Міка... моя дівчинка... добра тюрма... коні... пройдисвіт... прокляті.

І раз він якось нахилився, ніби хотів зробити свій прощальний жест. І тихо скотився під косогір.

В болоті ручаю, коло поржавілого дроту і старого начиння лежала купка лахміття. Над нею гуло комарине військо.

Ще долітали жарти й пісні з недалекого поля. Ще стояло тепле сонце над затишними буднями городка. Ніхто не сушив собі голови лахміттям. Болото затягло тіло поки настав вечір. Так знайшли мертвого Штольбе — прекрасну подобу божу.

З німецької О. Кондратьєва